معرفی ویژگی‌های فـــرش‌های نفیس تبـــریز در دو دهه گذشـــته

افسانه طاهباز
فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد هنرهای صناعی (صنایع دستی)، دانشگاه الزهرا

مهرانگیز مظاهری تهرانی
عضو هیئت علمی دانشکده هنر دانشگاه الزهرا

گلجام
فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۱۰
تابستان ۱۳۸۷

چکیده

فـرش ایران جلـوه‌ای از تمام هنرهای ملی ماسـت. هزاران نفر در این حرفه مشـغول به‌کار بوده و فرشی کـه در مقابل دیدگان ما قـرار می‌گیرد حاصل تلاش این زحمت‌کشان و هنرمندان است. ضرورت شناخت فرش‌های نفیس در این مقطع زمانی به‌وضوح مشهود است؛ زیرا متأسفانه به دلیل وجود بازارهای خارجی، این بافته‌ها با طرح‌های استثنایی‌شـان از کشور خارج شـد، کمتر نشـانی از آن‌هـا در مراکز هنـری ایران می‌توان یافت. این قبیل فرش‌ها تنها در نمایشگاه‌ها و فروشگاه‌ها عرضه شـده و غالباً هنرمندان و بافندگان آن‌ها در گمنامی به‌سـر می‌برند. تنهـا تجار و عده‌ای خاص آن‌ها را می‌شناسـند و حتی در شناساندن این افراد به جوامع هنری کوششی نشده است. در این مقاله سعی شده با یک بررسـی اجمالی در مورد تاریخچه شهر تبریز و سابقه فرش‌بافی در این ناحیه، به معرفی چنـد نمونـه از تکنیک‌هـای طراحـی و رنگ‌آمیزیِ فرش‌هـای نفیس و ممتاز تبریز، معرفی طراحان آن‌ها و همچنیـن ویژگی‌های بافت آنها از نظر مواد و رنگ مصرفی و غیره پرداخته شود. روش تحقیق به صورت توصیفی- کتابخانه‌ای و میدانی است.

واژه‌هـای کلیـدی: فرش، بافت، طـرح قالی، فرش نفیس تبریز.

مقدمه

آشنایی با تاریخچه شهرستان تبریز

شهرستان تبریز با مساحتی حدود ۱۱۸۰۱ کیلومترمربع در مرکز و غرب آذربایجان شرقی قرار دارد. مرکز این شهرستان، شهر تبریز است (افشار سیستانی، ۱۳٦۹، ۹۳٤-۹۳۹). تبریز را با اسامی زیر نامیده‌اند: تارماکیس[۱]، تارماکیزا[۲]، تاوراکیس[۳]، تاورژ[٤]، تاورش[۵]، تاوریز[٦]، توریس[۷]، توریز[۸]، دبریز[۹] و تبریز [۱۰] یا تربیز، تیوریس[۱۱] و تیوریز[۱۲] ... نامیده شده است (همان، ۱۰۲٤).

در مورد تاریخچه شهر تبریز بین مورخان اختلاف نظر وجود دارد اما قدیمی‌ترین سند دایر بر وجود تبریز (تارویی- تارماکیس) کتیبه سارگن دوم متعلق به اواخر سده هشتم ق.م. (۷۱٤ ق.م.) است. به احتمال قوی شهر در جریان حملهٔ نیروهای ویرانگر آشور منهدم می‌گردد و دیگر، چنانکه گذشت، تا قرن های سوم و چهارم بعد از میلاد نام و نشانی از آن در میان نیست (رئیس‌نیا، ۱۳۷۰، ۱۰۲۲-۱۰۲۳).

در سال (۲۱ ه.ق.) اعراب به ایران دست یافتند. باید یاد آور شویم که در فتوحات دو خلیفه اول، نامی از تبریز برده نشده و حتی در زمان خلافت امیران اموی و عباسی محلی به نام تبریز یاد نشده است. (جوادی، ۱۳۵۰، ٦٤).

در سال ٦۰۰ ه.ق. مغولان به آذربایجان یورش برده وپس از حملات مغول، تبریز به دستور «آباقاخان» (٦٦۳-٦۸۰ ه.ق.) پسر هولاکو، پایتخت رسمی ایلخانان شد. در زمان سلطان محمود غازان (٦۹٤ ه.ق.)، تبریز به عظمت و بزرگی و آبادانی رسید (سیستانی، ۱۳٦۹، ۹۳٦ و ۹۳۹).

در سال ۷۸۸ ه.ق. تیمور به آذربایجان حمله‌ور شد و تبریز را غارت کرده و صنعتگران و هنرمندان را به بخارا و سمرقند مهاجرت داد. اما تیمور حکومت آذربایجان را به میرانشاه پسر سومش سپرد و پس از مرگ تیمور پسر چهارمش، شاهرخ به امارت خراسان و ماوراءالنهر رسید. آذربایجان در دوره شاهرخ رو به آبادانی نهاد.[۱۳]

تبریز در عصر جلایریان و ترکمنان نیز پایتخت بود. شاه اسماعیل صفوی نیز تبریز را پایتخت کرده و در جنگی که بین شاه اسماعیل با سلطان سلیم عثمانی در منطقه چالدران روی داد شاه صفوی شکست خورده و تبریز به اشغال سپاه عثمانی درآمد. شاه اسماعیل پس از عقب‌نشینی قشون اشغالگر عثمانی دوباره تبریز را به تصرف خود درآورد. در زمان شاه تهماسب، جانشین شاه اسماعیل، تبریز بارها مورد تجاوز دولت عثمانی قرار گرفت و پایتخت صفوی، تبریز از این حملات آسیب فراوان دیده و وقتی خلاصی یافت که پایتخت به قزوین منتقل شد.

پایتخت در زمان شاه عباس به اصفهان منتقل شده و قطب بازرگانی ایران که برای سال‌ها شهر تبریز بود به آن شهر انتقال یافت. تبریز یکی از مراکز مهم جنگی دوران شاه عباس بوده ودر عین حال این شهر اهمیت بازرگانی خود رانیز حفظ کرد. اما با افول دولت صفوی

در زمان شـاه سـلطان حسـین، در زمان اشرف افغان تبریز بار دیگـر به تصرف دولت عثمانـی درآمد. اما نادر قلی میرزا (موسس سلسله افشاریه) سردار بزرگ ایرانی بـه کمک مردم تبریز توانسـت بر عثمانی‌ها و روس‌های تزاری فایق آید. پس از افشاریه، کریم‌خان زند در سـال ۱۱۷۵ ه.ق. به آذربایجان لشـکر کشید و این منطقه را به تصرف خود در آورد (جوادی، ۱۳۵۰، ۳۸۸ –٤۲۷).

در آغـاز حکومت قاجـار و به‌خصوص در زمان فتحعلیشـاه، تبریز پایتخت دوم ایران و محل استقرار عباس میرزا نایب‌السـلطنه گردیـد. همچنین تبریز در دوران این سلسـله همیشـه ولیعهدنشین بود. تبریز به علت نزدیکی به روسـیه تزاری و عثمانی و ارتباط با کشـورهای اروپایی مورد توجه قرار گرفته و تجارت در آنجـا رونق یافت. (خاماچـی، ۱۳۷۰، ۲٦٤–۲٦٥؛ جوادی، ۱۳۵۰، ۸۵).

در جنگ‌هـای ایـران و روس، تبریـز بارها مورد هجوم قوای بیگانه قرار گرفت و اشـغال شـد. تبریز در زمان انقلاب مشـروطه نقش به‌سـزایی ایفا کرده و تا امروز نقش مهمی از نظر سیاسی و اقتصادی داشته است.

تاریخچه فرش تبریز

در مورد تاریخچه فرش در تبریز چنین می‌توان گفت که با توجه به قدمت تاریخی این شـهر، مسلماً هنر–صنعـت فرش‌بافی در آن به قبـل از دوران صفویه باز می‌گـردد.[۱٤] این عقیـده عمومیـت دارد که تعداد کثیـری از فرش‌های ترنج یا مدالیون صفوی در تبریز و آذربایجان بافته شـده است. در نیمه دوم قرن پانزده و در دوران صفوی، فرش از حالتی روسـتایی به هنر پیشـرفته درباری تبدیل شـد. یکی دیگر از تحولات مهم در فرش ایـن دوره، طرح‌هایی بود که هنرمندان دربارِ (تبریز پایتخت شاه اسماعیل) و هرات (که یکی از پایتخت‌ها و کانون فرهنگی ایران بوده) ایجاد شـد. این طرح‌ها در کلیه مراکز بافندگی پخش شده و مورد استفاده عموم قرار گرفت (Day, 1996, 117).

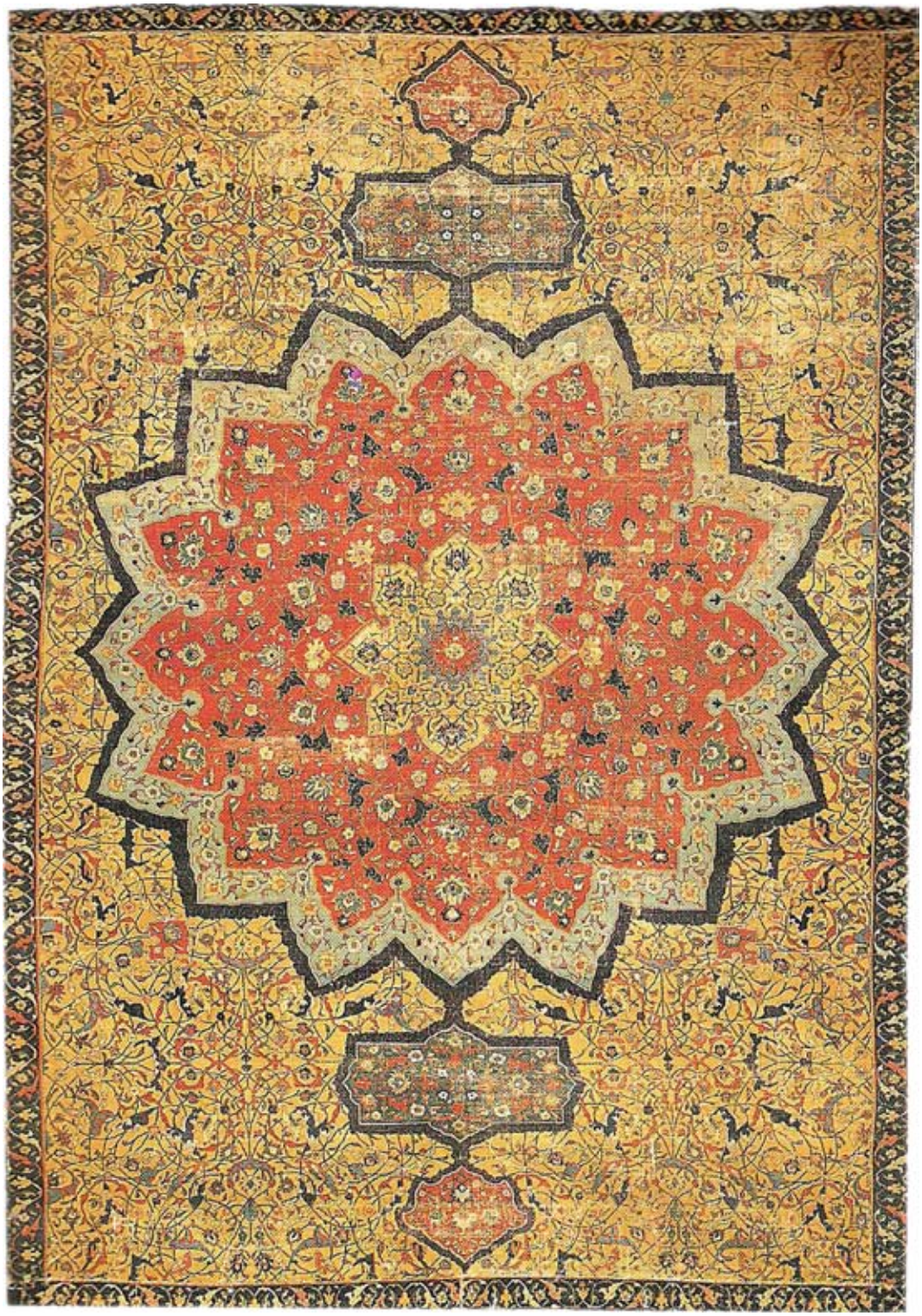
علاوه بر تبریز، کارگاه‌هایی نیز در سلطانیه و حتی اردبیل که به علت ابریشـم‌اش شهرت داشت، تأسیس شـد. در کتـاب *Rugs and Carpet of the World* اثر Ian Bennet به نظریه‌ای دیگر در مورد فرش تبریز در زمان صفوی بر می‌خوریم که در اینجا نقل می‌شود:

«تعـداد زیادی از فرش‌های مدالیون یا ترنج‌دار که در سالهای آغازین قرن ۱٦ میلادی در زمان حکومت شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب بافته شده‌اند، دارای طرح‌مایه اسـلیمی و نقوش حیوانی و انسانی هستند. عـده زیادی از صاحب‌نظران برایـن باورند که در دو دهه اول قرن ۱٦ میلادی تعدادی از هنرمندان صاحب سـبک هرات و سـایر مراکز فرهنگی بـه تبریز منتقل شـده‌اند. هنرمندانی چون میرک، میرزا علی، سـلطان محمد، میرسیدعلی و کمال‌الدین بهزاد. بهزاد در سال ۱۵۱۰ میلادی به‌عنوان سرپرسـت کتابخانه سـلطنتی تبریز منسـوب شد. این مطلب می‌رساند که هنرمندان

تصویر ۱: نقشه ترنج معروف به قاب‌قابی از کلکسیون امپراطوری عثمانی، مربوط به اوایل قرن ۱۶م.، تبریز، گره از پشم برروی چله نخی، ابعاد ۳۰۲x۷۴۲ سانتی‌متر
(مأخذ: مجله *هالی*، شماره ۶۱، فوریه ۱۹۹۲)

گلجام
فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۱۰
تابستان ۱۳۸۷

تصویر ۲: قالی ترنج‌دار پشمی، متعلق به شمال غربی ایران (احتمالاً آذربایجان قرن ١٦ میلادی)
(مأخذ: Day, 1996)

بزرگی چون گروه ذکر شده کار تولید طرح‌های جدید برای فرش‌هـــای دربار را در این زمان (آغاز حکومت صفوی) به‌عهده داشته‌اند (Bannett, 2004, 48-52).

در ایـــن کتاب نویســـنده ســـعی کـــرده تعدادی از قالی‌هـــای موجود در موزه‌های جهـــان مربوط به نیمه اول قرن شـــانزدهم را به کارگاه‌های تبریز نسبت دهد. از قرن ۱۷م. به بعد و پس از اینکه قالی ایران به خارج از کشـــور راه یافت، صنعتگران تبریز با دریافت سلیقه مردم اروپا و آمریکا دســـت به بافتـــن قالی‌هایی زدند که بســـیار جالب بوده و بازار آن کشـــورها را به خود اختصاص داد.

نشـــانه بـــارز تولیدات این ناحیه وجود ســـتاره‌ای چندگـــوش و بزرگ در مرکز فـــرش و الهام گرفته از ســـتاره‌های هشـــت‌پر دوره تیموری و سلجوقی بوده است. بهترین مثال برای این نقش، کاشی‌کاری مسجد کبود تبریز، مربوط به حکومت شـــاه‌جهان قره‌قویونلو

تصویر۳: نمونه‌ای از یک ترنج در قالی تبریز، تأثیر گرفته از تصویر شماره ۲. این مطلب گویای آن است که طرح‌های جدید الهام گرفته از طرح‌های قبلی هستند. (مأخذ: نگارندگان)

اســـت. «زمینه فرش با چرخش‌های ظریف اسلیمی و گل‌های ختایی پوشیده شـــده و به یک حاشیه باریک منتهی می‌شـــود. این فرم ستاره را در فرش‌های جدید تبریز نیز می‌بینیم.» (Day, ۱۹۹٦, ۱۲۲-۱۲۳).

خانم ســـوزان دی همچنین معتقد اســـت مدالیون یا ترنـــج حدفاصل بین طرح‌های ایلاتـــی و قالی‌های جدیـــد دربار بـــوده که بـــه قالی‌های ســـالتینگ [۱۵] معروف اســـت. ایـــن قالی‌ها زربفت بـــوده و در تبریز بافته می‌شـــده‌اند. شـــالوده این‌گونه فرش‌ها، ابریشم و در بافت آن ریســـمان‌های طلا و نقـــره نیز به‌کار رفته است.

در مـــورد ایـــن فـــرش توضیحـــی در کتاب فرش ایـــران مربوط به موزه فرش آمده اســـت: «این قالی از جمله قالی‌های زیبا و نفیس مربوط به ســـده ۱۱ ه.ق. اســـت. لازم به تذکر است که در سده ۱۹ میلادی، در آناتولی و اطراف استانبول قالی‌هایی به این سبک بافته شـــده و به قالی‌های سالتینگ مشهور بوده و امروزه در موزه‌های معروف جهان نگهداری می‌شوند.» (دادگر، ۱۳۸۰، ص ۲۲). پروفسور ادواردز در کتاب *قالی ایران* توضیـــح می‌دهد کـــه این قالی با نقـــش ترنج با گل و جانور و نوشته همراه است.

چند نمونه از طرح‌های شناخته‌شده تبریز

طرح‌های شـــناخته شـــده ناحیه تبریز عبارتند از: طرح مســـتوفی (گل فرنگ مســـتوفی)، اســـلیمی ترنج‌دار، اســـلیمی لچک ترنج، نقش ماهی یـــا هراتی، گلدانی،

تصویر ٤: نمونه فرش سالتینگ ایرانی قرن ١٦ میلادی
(مأخذ: Day, 1996)

میناخانی، طرح درختی، طرح تصویری، طرح باغی یا گلستانی، طرح شکارگاه و... .

تکنیک‌های جدید فرش تبریز

در فرش تبریز ابداعاتی خصوصاً در چند دهه اخیر انجام شـده که حالتی خاص را به فرش اعلای این منطقه داده است. این خلاقیت‌ها در نقوش، رنگ و بافت نمود کرده و سـبب به‌وجود آمدن آثار بدیـع در زمینه تولید فرش نفیس ایران گردیده که تاکنون سابقه نداشته است.

تحول در رنگ‌آمیزی

- نمایش عمق

از جلوه‌هـای جدیـد در رنـگ فرش معاصـر تبریز به‌کارگیـری عمق و بُعـد یا پرسـپکتیو در این طرح دو بعدی اسـت که شناسـه‌ای خاص بـه فرش تبریز داده اسـت. چنانکه در تصویر زیر گوشه‌ای از حاشیه بیرونـی این قالی را می‌بینیم، رنگ‌آمیزی و سـایه‌های فرش به گونه‌ای اسـت که چرخش اسـلیمی برگی و نقوش تزئینی بین آن‌ها برجسته به نظر آمده و همچنین به‌کارگیری نقوش تکراری در حد فاصل حاشیه پهن و این تزئینات، حاشـیه باریکی را شکل داده که به سبب استفاده از رنگ‌هایی با هارمونی صورتی تا بنفش، این لوزی‌ها حالت برجسته به خود گرفته است. این حالت رنگ‌آمیـزی قاب چوبی پرنقشـی را در اطراف فرش تداعی می‌کند.

- استفاده از رنگ برای فضابندی

تحولی دیگر در ابداعات فرش تبریز، استفاده از رنگ برای پرکردن فضاهای خالی به‌جای نقش اسـت که با به‌کارگیری رنگ‌هـای دارای هارمونی و هماهنگی با طـرح فضاهایی خاص قرابتی زیبـا بین طرح و رنگ ایجاد می‌شـود. چنین فنـی را در طرح‌های زیرخاکی جدید می‌بینیم.

- به‌کارگیری سایه روشن رنگی

نـوآوری دیگر در فـرش تبریز، به‌کارگیری سـایه با

تصویر ۵: نمایش عمق در فرش تبریز. در این‌جا قسمتی از حاشیه یک قالی تبریز با گل ابریشم (کرک و ابریشم) دیده می‌شود.
(مأخذ: نگارندگان)

استفاده از رنگ است. اســتفاده نامحدود از رنگ‌های هم‌خانواده و ایجاد ســایه روشــن باعــث القای عمق می‌شــود. از ویژگی‌هــای دیگر تعــادل بین رنگ‌های ســرد و گرم بوده که وجود این ســایه و روشن‌ها در گل‌ها و متن حالتی برجســته به نقــوش می‌دهد. این روش توانسته گل‌ها را طبیعی‌تر کرده و به سبک رئال (واقع‌گرایانه) نزدیک‌تر نماید.

- دورگیری

به‌کارگیری ابریشــم سفید و رنگی به منظور دورگیری گل‌هــا و برگ‌ها از دیگر ویژگی‌های فرش تبریز بوده و همچنین استفاده از چند رنگ هم‌خانواده برای سایه زدن به طرح حالتی خاص می‌بخشد. زیبایی این گونه فرش‌هــا در هماهنگی کامل بین رنگ‌های مصرفی آن است.

ابداع در طرح

پــس از آوردن چند نمونه در مورد خلاقیت در رنگ، جا دارد به ســراغ تحولاتی در طرح‌هــای جدید این ناحیــه رفته و دربارهٔ آنچه که فرش تبریز را متفاوت و جذاب کرده توضیحاتی داده شــود. از میان فرش‌های نفیس به طرح چند نمونه از آنها اشاره می‌شود.

- طرح زیر خاکی

یکی از انواع طرح‌های تبریز، طرح زیرخاکی اســت. این ســبک دارای رنگ‌های ویــژه خصوصاً رنگ بژ، زیتونی و سدری است که حالت زیرخاکی را به نقش می‌دهد. عناصر تشکیل‌دهنده طرح آثار و ابنیه باستانی و نقش شاهان و شخصیت‌های ادبی و شعرای گذشته ایران است.

گاهــی برای اســتحکام بیشــتر در طراحی، نقوش باســتانی در بین فضاهای چرخشــی اسلیمی و ختایی قرار می‌گیرند (نگاه کنیــد به تصویر ۱۰). این تصویر از پشــت فرش عکاسی شده تا بتوان جزئیات طرح را بهتر نمایش داد. در این‌جا وجود چرخش‌های متنوع از گل‌هــا را می‌بینیم. در میان چرخش‌ها، طراح از وجود

تصویر ٦: استفاده از رنگ برای فضابندی. این تصویر قسمتی از فرش تبریز با طرح زیرخاکی بوده که نمونه‌ای از تقسیم‌بندی فضای خالی با استفاده از رنگ را در این فرش به صورت رنگ‌های آبی، بنفش و سبز سدری نشان می‌دهد. (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۷: به‌کارگیری سایه روشن رنگی. در این تصویر قسمتی از متن یک فرش معاصر و بدیع‌بافت تبریز در ابعاد ۱۲ متری (٦۰ گره) دیده می‌شود. (مأخذ: نگارندگان)

یکی از نقوش بسیار شناخته شده دوران ساسانی با نام گریفن[۱۶] استفاده کرده است.

- به‌کارگیری عناصر جدید در الگوهای سنتی

تصویر زیر طرح اسلیمی لچک ترنج است. طرح مورد نظر دارای مدالیون بیضی است. (طرح اسلیمی لچک ترنج یکی از قدیمی‌ترین و با سابقه‌ترین طرح‌ها در تبریز و به‌طور کلی در طرح‌های گردان ایران است). زیبایی این فرش به خاطر اسلیمی‌ها و تعادل در رنگ‌آمیزی آن است. الگوی طرح یک الگوی سنتی است اما نقش‌مایه‌های آن جدید و غیرمتعارف بوده و چنانکه دیده می‌شود طرح دسته گل‌هایی که بین اسلیمی‌ها قرار گرفته‌اند، شباهتی به گل‌های ختایی و یا حتی گل‌های فرنگ ندارد. شاید بتوان اسلیمی به‌کار رفته در این طرح را در گروه اسلیمی برگی طبقه‌بندی کرد اگرچه که برگ‌های آن شباهت زیادی به طرح فرش‌های اروپایی خصوصاً فرانسوی دارد.

- استفاده از فرم جانوران در طرح فرش

مواد اولیه

- نکاتی در مورد پشم

برای بافت فرش‌های نفیس از پشم مرغوب و ظریف «مرینوس استرالیایی و یا نیوزیلندی» استفاده می‌شود.

تصویر ۸: دورگیری. این تصویر قسمتی از حاشیه یک قالی دایره است. رنگ‌ها در آن دارای هماهنگی بسیار بوده و به‌کارگیری سایه و روشن و دورگیری در گل‌ها و برگ‌ها به وضوح دیده می‌شود. (مأخذ: نگارندگان)

پشم دست‌ریس محلی در این بافت به‌کار نمی‌رود زیرا این پشـــم چون به‌صورت سنتی تهیه می‌شود ضخامت در تمام طول تار یکســـان نبوده و ظرافت لازم را برای گره‌هایی با رج شمار بالا ندارد. در عوض در بافته‌هایی با رج شـــمار ۳۰ به پائین پشـــم‌های دست‌ریس ایرانی به‌خوبی جوابگو اســـت و اکثراً در بافت این فرش‌ها از رنگ‌های گیاهی استفاده می‌شود. به‌طور کلی فرش‌های ظریـــف مقاومت فرش‌هـــای به اصطلاح گوشـــت‌دار ضخیم‌بافت را نداشـــته و رنگ‌های آن‌ها نیز ماندگاری رنگ‌هـــای گیاهی را ندارند. در فرش‌های ضخیم تبریز از پشـــم برای بافت گره یا پرز و از نخ یا پنبه برای چله فرش و در فرش‌های رج‌شـــمار بالا از پشم خارجی و ابریشـــم برای پرز و از نخ پنبه‌ای یا ابریشـــم برای چله استفاده می‌شود. البته پود نیز از جنس پنبه است.

- نکاتی در خصوص ابریشم

ابریشم مصرفی در بافت فرش‌های نفیس ابریشم تولید داخل کشور اســـت. البته تمام تولیدکنندگان این گونه فرش‌ها ترجیح می‌دهند از نوع مرغوب ابریشم ایرانی استفاده کنند چنانکه نوع درجه یک آن در بازار نباشد، ناچاراً از ابریشم خارجی استفاده می‌شود.

- نکاتی در خصوص رنگ

در اکثـــر فرش‌هـــای نفیـــس و ممتـــاز ایـــن ناحیه از

تصویر ۹: قسمتی از یک قالی با طرح زیرخاکی و حاشیهٔ پرسپولیس (مأخذ: نگارندگان)

رنگ‌های شـــیمیایی مرغوب برای رنگ‌آمیزی کرک و ابریشم استفاده می‌شود (غیر از چند مورد استثنایی که از رنگ گیاهی اســـتفاده می‌کنند). علت آنکه بیشتر از رنگ شیمیایی استفاده می‌شـــود به دلیل رگه‌دار شدن پشم پس از رنگرزی گیاهی است. در تبریز محدودیت رنـــگ وجود ندارد. طراحان و نقاشـــان با طیب خاطر رنگ‌های متنوع را در آثارشان به‌کار می‌برند.

– نکاتی در خصوص کارگاه‌های بافندگی

اکثر کارگاه‌ها در شـــهر تبریز و خصوصاً در روستاهای اطراف این شهر قرار دارند. فرش‌های اعلا در شهرهای مجاور از جمله مراغه، مرند، ماکو و آذرشـــهر نیز تولید می‌شـــود. همچنین در میان فرش‌های تبریز، فرش تمام ابریشم نیز بافته می‌شود. بافت و تولید این گونه فرش‌ها اکثراً در کارگاه‌های اردبیل و مراغه صورت می‌گیرد.

مشخصه‌های دیگر از فرش نفیس تبریز

بـــا توجه به مطالب ذکر شـــده و به دلیل نبود منابع، پس از مصاحبـــه با تنی چند از صاحب نظران در زمینه تولید و طراحـــی فرش تبریز، ویژگی و خصوصیت فرش‌های این منطقه را در دو دهه اخیر مورد بررسی قرار می‌دهیم. نکات مهم حاصل از این مصاحبه‌ها به شرح زیر است:

۱– اکثـــر کســـانی کـــه در کار تولیـــد بـــوده و توانســـته‌اند جایگاهـــی خـــاص در بـــازار

تصویر ۱۰: قسمتی از متن یک فرش تبریز با طرح زیر خاکی و گل ابریشم، ابعاد اصلی ۹ متری، رج‌شمار ۶۰ (مأخذ: نگارندگان)

فرش‌های نفیس داشته باشند، (چنانکه خود مدعی‌انـد) کار با فرش را از اولین پله یعنی شاگردی آغاز کرده و در کلیه مراحل تولید از جملـه رنگرزی، چله‌دوانی، بافت و غیره فعالیت گسـترده‌ای دارند. عموماً این افراد کار طراحـی را به‌صورت تجربی و از روی عشق و علاقه دنبال کرده‌اند.

۲- طراحان فرش تبریز علاقه وافری به نوآوری دارند. البته اکثراً معتقد به حفظ اصالت‌های طراحی نیز هستند. این افراد، پایه یک طرح خـوب و موفق را پایبندی بـه اصالت‌ها به همراه نوآوری می‌دانند.

۳- از دیگـر توضیحات ایـن عزیزان آنکه یک طراح موفق نخسـت باید یک نقاش موفق باشد زیرا یک طرح هر قدر هم که خوب و قوی اجرا شود، چنانچه رنگ‌آمیزی صحیح و مناسبی نداشته باشد، جلوه لازم را نخواهد داشـت. پس نکته بسیار مهم برای طراحانی کـه در مراکـز آموزشـی و دانشـکده‌های فرش آموزش می‌بینند این اسـت که علاوه بـر تمرین در خصوص طراحـی حتماً باید در زمینه نقاشـی و رنگ‌آمیـزی نیز فعالیت مستمر داشته باشند تا بتوانند طرحی مناسب با رنگ‌آمیزی خوب ارائه دهند.

تصویر ۱۱: لچک ترنج اسلیمی جدید قالی ۹ متری تبریز با چله ابریشم و تکنیک بافت گل ابریشم و رج‌شمار ۵۰ (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۱۲: این تصویر که از جزئیات فرش عکاسی شده به‌کارگیری پرندگان و سایر حیوانات را در متن و لچک نشان می‌دهد. نشستن پرنده برروی شاخه اسلیمی باعث استواری و اتصالات محکم در طرح گردیده است. (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۱۳: در اینجا نیز به‌کارگیری فرم پرنده مورد نظر است. در طرح سمت راست، اتصالات در حاشیه ارتباط را بین حاشیه‌های کوچک و حاشیه بزرگ به‌وجود آورده و توانسته تعادل لازم را در این قسمت از کار ایجاد کند. در عکس سمت چپ گلدانی دیده می‌شود که شاخه‌های گل از آن روئیده و قرارگیری دو پرنده برکناره‌های این گلدان خلاقیتی خاص به این طرح داده است. (مأخذ: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

فـرش نفیس در ایران همیشـه زینت‌بخـش دربارها، کاخ‌ها، مسـاجد و منازل افراد بوده است. خصوصاً در دوران صفـوی اوج هنر قالی‌بافی بوده و شـاهد خلق تکنیک‌هـای مختلف بافت و طرح‌هـای بدیع در این زمان هسـتیم. با آنکه بعد از صفویه این هنر- صنعت رو به افول گذاشـت، اما در صد سـال اخیر به‌عنوان دومیـن صـادرات عمده ایـران مطرح شـد. در آغاز سال‌های بعد از انقلاب اسلامی به دلایل خاص مورد بی‌مهری و بی‌توجهی قرار گرفته و جایگاه همیشـگی خود را از دست داده است. اما طی بیست سال گذشته شـاهد تحولات زیادی در زمینه تولید فرش هسـتیم. خلاقیت‌هـای زیادی در این زمینـه صورت گرفته که شـامل طرح، بافت و مواد مصرفی اسـت. نمونه‌هایی چند از فرش‌های نفیس که در تبریز و در سـایر نقاط عمده قالی‌بافی ایران تولید می‌شود از نظر هنر و زیبایی دست کمی از دوران اوج فرش در زمان صفویه نداشته و در بعضی از این فرش‌ها آن‌چنان ظرافتی به‌کار رفته که در طول تاریخ فرش‌بافی ایران بی‌سابقه است.

تصویر ١٤: دو تصویر بالا پروانه‌هایی را در متن و حاشیه نشان می‌دهند. شاهد خلاقیت در به‌کارگیری جانورانی از جمله اردک، گوسفند، ماهی و... در پر کردن بال‌های پروانه هستیم. حتی شاخک‌های پروانه نیز سر دو مرغ است. به‌کارگیری شکل پروانه با چنین تزئیناتی که هم نمادی از این جانور است و هم به صورت یک فرم تزئینی، جلوه‌ای خاص به این فرش بخشیده است. (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ١٥: قسمتی دیگر از یک قالی تبریز. در اینجا نقشی از بته دیده می‌شود که فرم‌های تزئینی داخل آن، نقش‌هایی متفاوت را ارائه می‌دهد. (مأخذ: نگارندگان)

پی‌نوشت‌ها

1- Tarmakis
2- Tarmakiza
3- Taverakis
4- Taverj
5- Taversh
6- Tavriz
7- Toris
8- Toriz
9- Dariz
10- Tabriz or Tarbiz
11- Tioris
12- Tioriz

۱۳- سلطان حسین بایقرا نوه تیمور، فاضلان و ادبا را در هرات جمع کرده و دارالعلمی تأسیس نمود و وزیرش امیر علیشیر نوایی از فاضلان این دوره بوده است. مسجد کبود تبریز یادگاری از دوران حکومت جهانشاه پسر قرایوسف ترکمان از طایفه قره‌قویونلو (برادر گوهرشاد خاتون همسر شاهرخ تیموری) (۸۷۰ ه.ق.) است.

۱٤- ادواردز در کتاب *قالی ایران* می‌نویسد: «پادشاهان ایلخانی مردمی هنرپرور بودند و در اواخر قرن سیزدهم غازان خان در حومه تبریز، پایتخت باشکوهی به نام شام بنا نهاد و کف تالارهای قصر خود را با فرش‌های بافت فارس پوشاند (مسلماً چنانچه مشخص است، قالی‌های بزرگ در شهر تبریز بافته می‌شده و از قالی‌های بافت فارس استفاده نمی‌کردند.» (ادواردز، ۱۳٦۸، ٤).

۱۵- فرش‌های گروه سالتینگ (Salting Group) فرش‌هایی هستند با طرح اسلیمی حیوانات و ابرهای چینی همراه با حاشیه واگیره‌ای. این گروه از فرش‌ها نخستین بار در قرن ۱٦ م. و به دست ایرانی‌ها بافته شده و اصلیت آن ایرانی است. این فرش‌ها با گره متقارن بافته شده و گره‌ها شامل کرک و ابریشم است. در بافت این قالی‌ها الیاف طلا و ابریشم نیز به‌کار رفته است. این گروه قالی‌ها از هنگامی که جرج سالت (George Salt) نمونه‌ای از آن‌ها را در اختیار موزه ویکتوریا وآلبرت قرار داد، به نام او خوانده شده است (Stone, 1997, 195).

۱٦- گریفن: حیوانی اسطوره‌ای دارای سر عقاب و بدن شیر و بال پرنده. نقش این جانور مقدس در هنر خاورمیانه و تمدن‌های باستانی مصر و یونان و ایران باستان تا دوران ساسانی به حیات خود ادامه داده است.

فهرست منابع

۱. آذرپاد، حسن و حشمتی رضوی فضل الله (۱۳۸۳) *فرشنامه ایران*، ویرایش دوم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.

۲. ادواردز، سیسیل (۱۳٦۸) *قالی ایران*، ترجمهٔ مهین‌دخت صبا، انتشارات انجمن دوستداران کتاب، تهران.

۳. افشار سیستانی، ایرج (۱۳٦۹) *نگاهی به آذربایجان شرقی*، جلد دوم، مؤسسه تحقیقاتی و پژوهشی رایزن، تهران.

٤. بیات، عزیز الله (۱۳۵۷) *تاریخ مختصر ایران*، دانشگاه ملی ایران.

۵. جوادی، شفیع (۱۳۵۰) *تبریز و پیرامون*، بنیاد فرهنگی پهلوی آذربایجان خاوری، تبریز.

٦. خاماچی، بهروز (۱۳۷۰) *فرهنگ جغرافیایی آذربایجان‌شرقی*، انتشارات سروش، چاپ اول، تهران.

۷. دادگر، لیلا (۱۳۸۰) *فرش ایران، مجموعه‌ای از موزه فرش ایران*، ناشر موزه فرش ایران، چاپ اول.

۸. دانشگر، احمد (۱۳۷۲) *فرهنگ جامع فرش ایران*، انتشارات نشر دی، چاپ اول.

۹. رئیس‌نیا، رحیم (۱۳۷۰) *آذربایجان در سیر تاریخ ایران از آغاز تا اسلام*، بخش دوم، جلد دوم، انتشارات نیما، تبریز.
۱۰. سینمایی، فرید (۱۳۶۳) *شناخت نمونه‌هایی از فرش ایران*، مجموعه شماره ۱ و ۲، شرکت سهامی فرش ایران.

1. Day, Susan (1996) *Great Carpets of the World*, Thames & Hudson, London.
2. Ian Bannett (2004) *Rugs and carpets of the world*, Greenwich Edition.
3. Ford, P. R. J. (2002) *Oriental Carpet Design*, Thames & Hudson, p. 301.
4. Hali (1990-2) *The International Magazine of Fine Carpets and Textiles*, No. 53 (October 1990); No. 58 (August 1991) & No. 61 (February 1992).
5. Stone, Peter. F. (1997) *The Oriental Rug Lexicon*, Thames and Hudson, p.195.